

GELENEĞİ GELECEĞE TAŞIYAN OĞULLAR: DEDE KORKUT KİTABI'NDA BABA - OĞUL İLİŞKİSİ

Sons Who Carry Traditions to Future: Father-Son Relationship in the Book of Dede Korkut

Fatoş YALÇINKAYA*

ÖZ

Dede Korkut Kitabı, on iki destani anlatmadan oluşur. Anlatmalar yapısal olarak incelendiğinde, bu anlatmalardaki baba-oğul ilişkisini geleneğin geleceğe aktarılması olarak okumak mümkündür. Destan kahramanları sıradan insanlar değildirler. Onlar ya soydan ya da soptan soylu bir aileye mensupturlar. Doğdukları anda sosyal bir statüye sahip olan bu kahramanların, yapacağı şey Oğuz töresine uygun birer alp olduklarını kanıtlamaktır. Oğuzların ve göçebe bozkır kültürünün temeli oğul üzerinde yoğunlaşır. Her baba, her bey bir erkek çocuk sahibi olmak ister. Oğuzların, hem babadan hem de onun sahip olduğu oğlundan beklentileri vardır. Sahip olunan bu oğulun, toplum tarafından kabul edilmesi için kahramanlık sergilemesi zorunludur. Bu oğulun öncelikle bir ad alması gerekmektedir. Ad alarak bireysel bütünlüğünü sağlayan oğulun, eğitim süreci başlar. Oğulun eğitiminden baba sorumludur. Baba, oğlu görerek öğretilsin diye onu yanında ya ava götürür ya da savaşa götürür. Oğul, bu eğitim sürecinde pasiftir, çünkü o henüz kendisini kanıtlayamamıştır. Bu süreci, görerek öğrenen oğul, zamanı geldiğinde öğrendiklerini uygulayacaktır. Oğul, baba adını yürüten, onun yerine yetişendir, babasının ve Oğuz'un namusunu koruyan, aile fertlerini tutsaklıktan kurtaran, babasının mirasına sahip çıkan ve onun yerini doldurandır. Oğuzların bir erkek çocuktan bekledikleri, geleneği geleceğe taşıyan, neslin devamlılığını sağlayan bir alp yiğit olduğunu kanıtlamasıdır. Oğul, babanın tek varisidir. O, divanda yer alan babanın yerinin de doğal varisidir. Bu yere sahip olmak için verdiği mücadele sırasında, Oğuz töresine uygun davranmadığı zaman babasıyla karşı karşıya gelir. Baba, oğlunu eğitir ve yerini, oğluna bırakır; çünkü bu oğul, hem erdemli hem de hünerlidir. Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalar, baba ile oğulun var olmak için verdiği mücadele öyküleriyle doludur.

Anahtar Kelimeler

Baba - Oğul, Alp, Gelenek, Miras, Gelecek

ABSTRACT

The Book of Dede Korkut consists of twelve epic narrations. When the narrations are examined structurally, it is possible to see that the main theme is to carry on the traditional father-son relationship to next generations. Epic heroes are not ordinary people, but they belong to either a royal family or a clan. The success expected from the heroes who have social status from the moment they are born is to prove that they are suitable hero for Oghuz traditions. The foundation of Oghuz Turks and nomadic steppe culture is based on the concept of "son". The Oghuz have expectations of both the father and his son. This son has to perform a heroic deed to be initiated into the society. First of all, he needs to be given a name. When the son ensures his individual integrity by a name, the education process begins. The father is responsible for the education of the son. He takes his son with him to hunting or to battles so that the son would learn everything by witnessing. Because he has not proven himself yet, the son remains passive during this process of education. In due course, the son would apply what he has witnessed and learned. The son who will pass down the family name is brought up to take his father's place; he is the one who protects the honour of his father and the Oghuz, saves family members from captivity, carries on his father's legacy, and fills in for him. The Oghuz expect a son to prove himself to be a stalwart hero who passes on tradition into the future and ensures the continuity of the bloodline. The son is the sole heir. He is also the natural heir of the father's position in the *divan* (traditional Oghuz council). During the struggle to claim this position, he will come face to face with his father if he doesn't follow the Oghuz customs. The father trains his son and leaves his place to him, because this son is both virtuous and talented. The narrations in the Book of Dede Korkut are filled with stories of fathers' and sons' struggles for existence.

Key Words

Father - Son, Hero, Heritage, Tradition, Future

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktor Öğrencisi, İzmir/Türkiye, fatos.yalcinkaya@hotmail.com

Giriş

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez. Oğul atanun yetiridür, iki gözünün biridür. Devletlü oğul kopsa ocağının közidür.” (Gökyay 2004:1).

Dede Korkut Kitabı, Oğuz dünyasının en önemli ortak değerlerinden biridir. Dede Korkut Kitabı'nı bu kadar değerli kılan şey, Oğuz dünyası ilgili pek çok kültürel unsuru içinde barındırmasıdır. Bu bağlamda, Dede Korkut anlatmalarında öne çıkan önemli kültürel unsurlardan biri de baba-oğul ilişkisidir.

Bu makalede, Türk kültürünün ana kaynaklarından biri olan Dede Korkut Kitabı'nda yer alan anlatmalardan hareketle baba-oğul ilişkisi üzerinde durulacaktır. Dede Korkut anlatmaları ele alınıp incelendiğinde “İç Oğuz Taş Oğuzun Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” dışındaki bütün anlatmalarda baba ve oğul ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu makalede babalar ve oğullar tespit edilecek, baba-oğul ilişkisinden hareketle Oğuz toplumunun geleneği, göreneği, töresi, yaşam felsefesi ve toplumun nasıl bir gelecek inşa arzusunda olduğu ortaya konulacaktır. Oğuz'un bekası olarak görülen oğullarda ne tür özellikler arandığı ve bunların nedenleri tahlil edilecektir. Ayrıca Oğuzların/Türkmenlerin Büyük Selçuklulardan başlayarak Osmanlıya kadar ordudan ve yönetimden uzaklaştırılmasına da değinilecektir.

1. Dede Korkut Kitabı'nda Ailenin Önemi

Aile, bireysel ve toplumsal yaşamın en etkin dinamiklerinden biridir. Toplumun sürekliliği için aile, vazge-

çilmez bir unsurdur. Eski Türklerde evlenme ve yuva kurma devletin temeli, aile ise çekirdeğidir (Canatan; Yıldırım 2013: 53-84). Türk boyları da aileyi, toplumun temel taşı olarak görür. Bu yüzden de bir ailenin soyunun devam edebilmesi oldukça önemlidir. Ataerkil bir yapıya sahip olan Oğuzlarda da aile kavramı oldukça önemli olmuştur. Soyun devamı, toplumsal yapının ayakta durabilmesi, gelenek ve göreneğin taşınabilmesi için yeni bireylerin varlığına hep ihtiyaç duyulmuştur. Yeni bireylerle birlikte sayıca çoğalan ve güçlenen Oğuzlar için her ailenin çocuk sahibi olması en çok arzulanan husustur. Öyle ki bu durumun önemini belirtmek için çocuksuzluk, uğursuzluk olarak kabul edilmiş ve çocuksuz kişilerin Tanrı tarafından cezalandırıldıklarına inanılmıştır. Metin Ekici'ye göre Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatmasında; “...bir toplumun ayakta durabilmesinin, sağlıklı bir şekilde bir arada yaşamasının temel şartı olarak, bireyin kendi içinde, ailenin kendi içinde ve de toplumun kendi içinde bir bütün oluşturmasının gerekliliğini anlatmaktadır.” (Ekici 2001: 53).

2. Dede Korkut Kitabı'ndaki Babalar ve Önemli Özellikleri

Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen babalar: Bayındır Han, Salur Kazan, Dirse Han, Aruz Koca, Bay Püre, Bay Bican, Kanlı Koca, Begil, Uşun Koca, Kazılık Koca, Kara Güne, Eylik Koca'dır.

Oğuzların aile düzeninde baba otoriteyi temsil eder. Onun ailesine ve bağlı olduğu topluma karşı sorumlulukları vardır. Dede Korkut anlatmalarında “baba” ataları simgeler. Veysel

Şahin'e göre; baba, kural, düzen, soy ve soyun devamını ve ataları simgeler (Şahin 2010: 49). Baba, töre gereği kendisine saygı duyulan kişidir. Babaların, sorumluluğu çoktur: Risk alma, cesaret gösterme, tehlikelerden evini, obasını, yurdunu koruma; yerlerine geçecek oğullarını eğitime, oğullarını evlendirmek için gelin bulma onların asıl görevleridir (Genç vd. 2014: 224).

3. Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğullar

Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen oğullar: Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Delü Dumrul, Kan Turalı, Basat, Emren, Segrek, Uruz Bey, Yigenek, Deli Dünder, Egrek, Kara Budak, Dölek Eren, Deli Karçar, Kıyan Selcük, Ters Uzamış.

Oğuzların ve göçebe bozkır kültürünün temeli oğul üzerinde yoğunlaşır. Oğul hem iktidarın hem de iktidarın sürekliliğini sağlayan nesillerin devamıdır. Oğulun da değeri devlet kavramıyla nitelenir. Günümüzde hayırlı evlat ile karşılanan "devletli oğul" hedefe atılan ok gibi sayılır. Devletsiz oğul ise ocağın tütmemesidir. Evin dumanın yükselen yeri ocak olduğuna göre hayırsız evlat babasının yerini tutamadığın için babanın soyu soppu tükenecek adı sanı sona erecektir (Genç vd. 2014: 234). Dede Korkut'a bu durum şöyle ifade edilir: "*Ata adını yortmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inimese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig. Ata adın yoridanda devletli oğul yig.*" (Ergin 2009: 74).

Oğuzların bir oğuldan bekledikleri, onurlu ve erdemli bir yiğit olması, Oğuz töresini yürütmesi, geleneği geleceğe taşımasıdır. Bütün bunları yapabilmesi için kahramanın önce bir

ad alması gerekir. Ad aldıktan sonra kahramanın eğitim süreci başlar. Eğitim sürecini başarıyla tamamlayan kahraman alp olduğunu kanıtlar ve divanda yer alır. Böylece kahraman hem bireysel hem de toplumsal bütünlüğünü sağlamış olur.

3.1. Dede Korkut Kitabı'nda Oğulun Ad Alması

Ad, bireyin sosyalleşmesi, toplum içinde yer alabilmesi için gereklidir. Bireysel bütünlüğü sağlamak için bireyin, herkesin ona hitapta kullanabileceği bir ada ihtiyacı vardır (Ekici 2001: 55).

Türk boylarına ait destanlarda kahramanlara ya ulu bir pir tarafından ad verilir ya da kahraman bir başarı kazandıktan sonra ad alır. Çocuktan ergenliğe geçiş dönemindeki önemli tören, çocuğun ad almasıdır. Bu törende çocuk Dede Korkut tarafından kutsanır. Dede Korkut "Adını ben virdüm yaşını Allah virsün." şeklinde dua edip delikanlıyı kutsar. Korkut Ata bir şamandır. Mukaddime kısmında o, Tanrı katında gönlüne ilham verilen keramet iyisi ve kehanet sahibi bir olarak tanıtılmaktadır (Gökyay 2004: CXXXV). Korkut Ata tarafından kutsanmış delikanlı artık olağanüstü bir güce sahip olacaktır. Böylece Oğuz töresine uygun bir kahraman doğmuş olur.

3.2. Dede Korkut Kitabı'nda Oğulun Eğitimi

Dede Korkut hikâyelerinde çocuğa verilen eğitimin büyük bir yeri vardır ve eserin mukaddime kısmında da bundan bahsedilir. "*Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.*" (Ergin 2009: 74). Zeki, bilgili, cesur ve iyi bir savaşçı

olabilmesi için bu eğitim hayati önem taşır. Dede Korkut Kitabı'nda eğitimle ilgili net bir bilgi yoktur. Kahramanın eğitimi ile ilgili bilgiyi Kazan Bey, oğlu Uruz'u eğitmek için savaş meydanına götürdüğü zaman görmekteyiz. Oğulun, eğitiminden sorumlu olan kişi babadır. "Oğul sahibi olmak yetmez, 'bey baba'sının yerine geçmesi için Oğulun da iyi yetişmesi gerekir. Dede Korkut hikâyelerinde, Oğuz beylerinin, yerine geçecek oğulları üzerinde titizlik gösterdikleri, onların eğitimine özen gösterdikleri görülmektedir." (Genç vd. 2014: 239). Veysel Şahin'e göre; baba, çocukları geleceğe hazırlayan bir öğreticidir. Baba bir iyilik imgesi ve hâkim güç olarak oğullarının merkeze ulaşmaları, erginleşmeleri ve kendilerini gerçekleştirmelerine katkı sağlayan soylu bir iyilik imgesi ve bilinçtir (Şahin 2010: 49-51). Baba, oğlu görerek öğrensin diye onu beraberinde ava götürür. Kazan Bey, oğlu Uruz'un toplumda yer edinmesi, savaş tekniklerini, nasıl avlanılacağını, ordunun nasıl yönetileceğini vb. şeyleri babadan görüp öğrenmesi için ava götürür

3.2.1. Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul ve Av Eğitimi

Av, eğitimin en önemli parçasıdır. Oğulun örnek alacağı kişi babasıdır. Bu yüzden onunla ava gitmelidir. Bu uygulamalı bir eğitim sürecidir. Kahraman bu sürede bazen aktif bazen de pasif bir konumdadır. Babanın amacı oğlunu, hemen savaşa sokmak değildir. Oğlunun, bu süreci görerek, izleyerek örnek almasını ister. Kahramanın eğitilmesini anlatan en iyi anlatma Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak

Olduğu Boy'dur. Bu boyda hem babanın hem de oğulun eğitim sürecindeki tutumu anlatılmaktadır.

Ava çıkmanın ve av avlamanın da belirli kuralları vardır. Şayet oğul henüz bir kahramanlık sergileyip beylik almamışsa yani henüz babasının kanatları altındaysa avda pasif durumdadır. Av, babanın hâkimiyet alanıdır. Baba bu hâkimiyetin ihlaline göz yumamaz. Avdayken düşmanla karşılaşılınca da oğul pasif durumda olmak zorundadır. O, henüz bir savaşa girebilecek kadar yiğit değildir. Ayrıca babası dururken oğulun savaşması her şeyden önce atasına karşı yapılmış bir saygısızlıktır. Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu Boy anlatması, Oğuzların savaş töresi hakkında bilgi vermesi bakımından da oldukça değerlidir.

3.3. Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul ve Miras İlişkisi

Ataerki yapıya sahip olan Oğuzlar soyun devamı için erkek çocuğa ihtiyaç duymuşlardır. Bir "Oğul"a sahip olma, soyun devamı için en çok beklenen ve arzulanan husustur. Babanın ilk işi ocağını miras olarak bırakacağı bir oğula sahip olmaktır. Salur Kazan, Pay Püre'ye niçin ağladığını sorar. "... Han Kazan niçe ağlamayayım, niçe buzlamayayım, oğulda ortacum yok kartaşda kaderüm yok, Allah Taala meni kargayupdur, bigler tacum tah-tum için ağlarım, bir gün ola düşem, ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya didi." (Ergin 2009:116). Oğul; güçtür, kuvvettir, evin direğidir, babanın adını yürüten yerine yetişenidir. Önemli olan ise kişinin kendi kanından canından, soyundan bir oğul sahibi olmasıdır, ne evlat edinilmiş

bir oğul ne de güveyi gerçek bir oğlun yerini tutmaz. “*Yad oğulu saklamağ- ile oğul olmaz, böyüyende salur gider, gördüm dimez. Kül depeçük olmaz, gü-yegü oğul olmaz.*” (Ergin 2009: 73-74).

Oğuzların erkek çocuktan bekle- dikleri babasının tek mirasçısı oldu- nu kanıtlamasıdır. Anlatmalarda Ka- zan Bey, oğlu Uruz’un henüz kendisini kanıtlamaması karşısında çok üzülür ve ağlar. Uruz bunun sebebini sorunca ona verdiği cevap ise şudur: “*Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana virmeyeler diyü sonumu anladum ağladum oğul didi.*” (Ergin 2009:156).

Her baba gurur duyacağı bir oğula sahip olmak ister. Destandaki anlatmalarda hayırlı erkek evladın değerinin daha iyi anlaşılabilmesi için hayırsız erkek evlada da yer verilmiştir. Hayırlı oğlun tam zıttı hayırsız oğuldur. Hayırsız oğul ise babanın belini büken onu utandırandır. Oğuzlar böyle bir oğul için şöyle derler: “*Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bi- linden ininçe inmese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig. Ata adın yori- danda devletlü oğul yig.*” (Ergin 2009: 74). Bu hayırsız evlattan birisi de Tepegöz’dür. Erkek çocuk göçebe-boz- kır yaşamında arzulanan şeydir; fakat uygunsuz bir ilişki sonucu doğmuş bir çocuğun “erkek” olmasının hiçbir anlamı yoktur. Böyle bir çocuğun toplum- sal yapıya zarar vereceğini anlatmak için Tepegöz simgesel olarak kullanılmıştır. Sarı Çoban’ın yanlış davranışı Tepegöz’ün doğmasına sebep olur. Te- pegöz de Oğuz’un felaketi olur. Oysa erkek çocuk baba adını yürüten, oca- ğın tütmesini sağlayan, nesli devam ettirendir. Neslinin devam edebilmesi

ise aileye yeni bireylerin katılmasıyla mümkündür. Bu yüzden babanın gö- revlerinden bir oğlunu evlendirmek- tir. Onlar, ata mirasının bir sonraki kuşağa kalması için bunu yapmak zo- rundadır. “*Kanlı Koca aydur: Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yohdur ki gözüm görür-iken oğul seni ivereyim didi*” (Er- gin 2009:184-185).

Erkek torun, sahibi olmayan ata- nın ocağı sönmüş demektir. Ocağının sönmüş olması bir baba için son derece acı verici bir durumdur. Dede Korkut anlatmalarında düşmanın ocağı sö- ndürmek için harcadığı çaba ise şöyle anlatılmaktadır: “*Oğlı-y-ile ikisini bir yirden öldürün. Ocağını söyindürün diyü söylestiler.*” (Ergin 2009:169). Kazan Bey oğlu Uruz’u kurtarmaya gidince Uruz, babasının geri dönme- sini ister. Ona şöyle der: “*...Oğul için ata ölmek ayıb olur. Yaradan hakkı-y- için baba. Kayıdan döngil ive varğıl*” (Ergin 2009:169). Babasının kendisini feda etmesini istemez; eğer düşman ikisini öldürürse ocakları sönmüş olur. Ama Kazan Bey ondan vazgeçmez. Kazan’ın neslinin devam edebilmesi oğlu Uruz ile mümkün olacaktır. Bu, bir babanın neslini devam ettirebil- mesi ve ocağının tütmesi için vermiş olduğu mücadeledir; çünkü ocak kut- saldır ve devamlılığı şarttır.

4. Dede Korkut Kitabı’nda Oğulun “Aplik” Mücadelesi

Oğuzlarda, erkek çocuğunun top- lum tarafından kabul edilmesi için kahramanlık sergilemesi zorunludur. Bu erkek çocuk, hem baş kesip kan dökecek kadar hünerli, hem de aç do- yuracak, çıplağı giydirecek, borçluyu

borcundan kurtaracak kadar erdemli olmalıdır. Oğuzların bir erkek çocuktan beklediği şey, ideal bir tip olmasıdır. “*Bu şartları yerine getiren kişiler, ‘alp’ olarak nitelenmiş, sıradan insanlardan ayrılmış, toplum tarafından ödüllendirilmiş, ad, san, servet ve statü sahibi olmuştur.*” (Duymaz 1999: 50). Bir yiğitten beklenen, göçebe kültüre uyum sağlayıp bu kültürel yaşamının devamını sağlamak ve bu düzeni koruyup kollayan bir alp olmasıdır. Alplık yaşı ise on beş ya da on altıdır. Seyrek, on beş yaşında kardeşi Egrek’in tutsak olduğunu duyar ve onu kurtarmaya gider. Genellikle de anlatmalarda yiğitler hep tek oğuldur. Bu yüzden tutsak edilen aile bireylerini kurtarmak zordur. Salur Kazan gibi bir beylerbeyi, Bayındır Han yokken divana başkanlık eden bir vezir-i azamın tutsaklığı karşısında Oğuzların kayıtsız kalması ve hiçbir şey yapmamasının bir tek sebebi vardır: Uruz’un kahraman olduğunu kanıtlanmasına fırsat vermemektir. Salur Kazan, Uruz’un alp olduğunu kanıtlanması için feda edilmiştir. Aynı şey Boğaç Han için de söz konusudur. Bayındır Han’ın divanında yer sahibi olan Dirse Han için de Oğuzun tutumu aynıdır. Dirse Han oğlunu öldürmeye teşebbüs etmiş olmasına rağmen Boğaç’ın anası oğlunu babasının ardın sıra yollar. Boğaç, babasını tutsaklıktan kurtarır. Bu da onun erdemli bir alp olduğunu gösterir (Gökay 2004: 4-144).

Oğullar, kendilerini kanıtladıktan sonra hem babalarından beylik alırlar hem de Bayındır Han’ın divanına girmeye hak kazanırlar. Begil, oğlunu alıp Bayındır Han’ın divanına varır. Begil oğlu Emren’e beylik verir,

Bayındır Han ise ona divanda yer verir. Dede Korkut Boğaç’ı alıp babasına gider. Dirse Han’dan Boğaç için beylik ister (Ergin 2009: 216-225).

Oğul onurlu ve gururludur. Bayındır Han’ın divanında Salur Kazan tarafından hakarete uğrayan Begil, divanı terk edip Gürcistan sınırına gider. Baskına uğradığı zaman oğlu Emren’i yardım istemesi için Bayındır Han ve Salur Kazan’a yollamak ister. Emren ise buna itiraz eder. Babasına yapılan haksızlığı kabul etmez. Babasından savaşmak için izin ister. Babası kabul eder ve Emren babası için kâfirle savaşır ve kâfiri yener. O, hem onurlu hem de hünerli bir alptir (Gökay 2004: 115-124).

Babasından beylik almış, Bayındır Han’ın divanına girmeye hak kazanmış ama henüz Oğuz töresini tam anlamıyla öğrenememiş bir yiğit ile babası zaman zaman karşı karşıya gelirler. Boğaç Han bunlardan birisidir. Boğaç üzerinden, Oğuz alplarının eğitilmesi amaçlanmıştır. Toplumsal düzeni bozmanın cezası ölümdür. Toplumsal düzeni bozan her kimse mutlak suretle cezalandırılacaktır. Görünürde Boğaç, bu düzeni ihlal edendir; çünkü o, babasının kırk yiğidini anmaz ve onlara gereken saygıyı göstermez. Bunun da toplumda bir yaptırımı olmalıdır. “*Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yiğidini anmaz oldu.*” (Ergin 2009: 83). Bunun üzerine Dirse Han oğlu Boğaç Han’ı öldürmeye karar verir; çünkü o, oğlunun töreyi ihlal ettiğine inanmaktadır.

4.1. Dede Korkut Kitabı’nda Baba-Oğul ve Tutsaklık Kavramı

Oğulun, babasına, ailesine ve yaşadığı topluma karşı sorumlulukları

vardır. Bu görevlerden biri, gerektiğinde babasının yerine geçip orduyu yönetip düşmanla savaşmaktır. “*Be-gil aydur: Öleyim ağzun için oğul, ola kim menüm kiçmiş günümü andurt-mayasın didi. Mere geyimüm getürün oğlum geysün, al aygırım getürün oğlum binsün, il ürkmedin oğlum mey-dana varsun girsün didi.*” (Ergin 2009: 221). Oğulun bir diğer görevi ise aile fertlerini tutsaklıktan kurtarmaktır.

Dede Korkut Kitabı’ndaki anlatmalarda üzerinde durulmuş bir diğer önemli kavram ise “tutsaklık”tır. Kahramanın ailesinden biri tutsak edilir. Kahraman oğuldan beklenen onları “tutsaklıktan kurtarma”dır. Rezan Karakaş’ın da tespit ettiği gibi: Dede Korkut’ta ‘tutsaklık’ utanç verici bir durum olarak algılanır. Bir oğul için, babası veya ağabeyi tutsak iken onun hiçbir şey olmamış gibi davranması ahlaki anlayışla örtüşmez. Tutsak olan babanın, kardeşin veya aile fertlerinden herhangi birisinin “tutsaklıktan kurtarma motifi” genel olarak “Alplık” kavramının oluşmasına zemin hazırlar (Karakaş 2013: 1869).

Tutsaklık motifi, oğulların kahramanlıklarını yüceltme amacıyla kullanılmıştır. Erkek çocuklardan on altı yaşına kadar bu tutsaklık gizlenir. Kahraman ya kavga sırasında ya da uygunsuz davrandığı bir sırada çevredeki kişilerden bunu öğrenir. Segrek, öksüz bir çocuğa tokat atarken ağabeyinin tutsak olduğunu; Yiğenek Budak ile sürtüşürken babasının tutsak olduğunu; Uruz ise babası Kazan Bey’in tutsak olduğunu, Bayındır Han’ın divanına giderken ortada uygunsuz hiçbir şey yokken bir kişiden öğrenir.

Dirse Han, Salur Kazan, Kazılık

Koca vb. babalar tutsak olurlar. Bunları kurtarmak ise oğullarına düşer. Buradaki asıl amaç oğulun kahramanlığını yüceltmektir. Yoksa Salur Kazan gibi bir beylerbeyi, Bayındır Han yokken divana başkanlık eden bir vezir-i azamın tutsaklığı karşısında, Oğuzların kayıtsız kalması ve hiçbir şey yapmamasının mantıklı bir açıklaması olamaz.

4.2. Dede Korkut Kitabı’nda Baba-Oğul ve Namus Kavramı

Salur Kazan oğlu Uruz’un Tutsak Olduğu Boy, Oğuzların “namus” kavramı karşısındaki tutumunu anlatır. Namus, Oğuzların her şeyden çok değer verdiği bir kavramdır. Dolayısıyla destandaki oğulun/kahramanın görevlerinden biri de ailesinin namusunu korumaktır. Baba, oğlunu onurlu ve gururlu bir yiğit olarak yetiştirmelidir. Oğuldan beklenen, canı pahasına babasının ve Oğuz’un namusunu korumaktır.

Salur Kazan’ın ailesi tutsak düşünce kâfirler Salur Kazan’ın hatunun kim olduğunu öğrenmek için Uruz’u kullanmaya karar verirler. Uruz’un annesi, Boyu Uzun Burla Hatun, oğlunun canı ile kocasının namusu arasında seçim yapmak zorunda kalır. O, evladının canını korumak ister. Ama yine de bu durumu oğluyla konuşmaya karar verir. Boyu Uzun Burla Hatun, Uruz’a durumu anlatır. Uruz’un bu durum karşısındaki tepkisi ise şöyle olur: “...*bu ne sözdür, sakın kadın ana menüm üzerime gelmeyesin, menüm için ağlamayasın, ko beni kadın ana çengele ursunlar, ko etümden çeksünler kara kavurma itsünler kırk big kızınun önine iletsünler, anlar bir yidüginde sen iki yigil seni kafirler bil-*

mesünler tuymasınlar, ta kim sası dinlü kafirün döşegine varmayasın, sağrağın sürmeyesin, atam Kazan namusını sımayasın, sakın didi." (Ergin 2009: 107). Kazan Bey de aynı tepkiyi gösterir. O, kâfirlerle savaşmadan önce onlardan annesini ister. Annesi uğruna, evini, hazinesini, karısı Burla Hatun ile oğlu Uruz'u kâfire vermeye razı olur. Bir tek annesini ister.

Oğuzların namus konusunda hassasiyetlerini bilen düşmanları onları, hassas oldukları bu noktadan vurmaya çalışırlar. Bu da kahramanın sınanmasının bir diğer çeşididir. Anlatmalarda baba, oğul ve namus üçgeni arasında bir ilişki vardır. Oğul, babanın adını yürüten kişi olarak tasvir edilir. Her ne kadar bu konuda baba-oğul adları aynı düzlemde yer alsada önemli olan oğulun erdemli oluşunu kanıtlamaktır. Bu erdemli alpin bir diğer sorumluluğu ise baba mirasına sahip çıkma, baba adını yürütmektir. Oğul, babanın tek varisidir. O, kahramanlık sergileyip ad almadan önce babasının adı ile tanınır. Daha sonra bu ada kendi hakkı ile aldığı ad da eklenir. Babadan oğula kalan ilk miras, adıdır. Oğul, baba evinin, ocağının da varisidir. Salur Kazan ile beyleri ava çıkmaya karar verirler. Aruz Koca Salur Kazan'a "*Ağam Kazan sası dinlü Gürcistan ağzında oturursın, ordun üstine kimi korsın? Kazan aydur: Üç yüz yigid-ilen oğlum Uruz menüm ivüm üstine tursun didi.*" (Ergin 2009: 97).

5. Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul ve Beylik Kavramı

Oğuzlarda yönetime dâhil olmanın şartları vardır. Ya han soyundan gelmek gerek ya da bir şekilde han

soylularla bağ kurmak gerekir. Yönetenler grubunda, han soyundan gelenler özellikle soydan akraba olanlar, evlilik yoluyla akraba olanlar; İç Oğuz mensup olanlar, baylar, kamlar yer alır.

Bayındır Han, hiyerarşik ilişkide en tepede yer alan kişidir. Her yıl toy düzenler ve halkı davet eder. Bu toplantı sadece geleneksel bir toplantı değildir. Onun gücünü gösteren bir diğer önemli unsur ise divanı toplaması ve divana başkanlık etmesidir. Bu divanda ona bağlı vezirler vardır. İktidarı kullanırken yürütmeye ilişkin hususlarda görevlendirme yaptığı görülmektedir. Sonuç olarak Bayındır Han, Oğuz beyleri içinde hiyerarşik olarak en üstte yer alır. Savaş için karar verir, toy düzenler, ava çıkma izni verir ve divanı toplayıp divana başkanlık eder (Özarslan 2012: 103- 104). "*Begil, Hatunu şöyle söyler : "Yigidüm big yigüdüm, padişahlar Tanrının kölgesidür, padişahına asi olanun işi rast gelmez."* (Ergin 2009: 218). Begil'in hatununun da dediği gibi hanlar Tanrının yeryüzündeki temsilcileridir.

Dede Korkut anlatmalarında destan kahramanları, sıradan insanlar değillerdir. Onlar ya soydan ya da soptan soylu bir aileye mensupturlar. Onların ya anneleri han kızıdır ya da babaları yönetenler grubunda yer alan soylu veya imtiyazlı beylerdir. Doğdukları anda zaten sosyal bir statüye sahip olan bu kahramanların, yapacağı ilk şey bir ad alarak bireysel bütünlüklerini sağlamaktır. Bireysel bütünlüklerini sağladıktan sonra kahramanlık sergileyip babalarından beylik almaları gerekir. Dede Korkut gelip kahraman için, babasından beylik

ister. Bu kahramanların, Oğuz töresine uygun birer alp olduklarına karar verildikten sonra ise Bayındır Han'ın divanına kabul edilirler. Begil'in oğlu Emren, düşmanı yenince babası ona beylik verir ve onu Bayındır Han'ın divanına götürür ve Emren Bayındır Han'ın divanına katılmaya hak kazanır.

“Toplumsal sınıflandırmanın bir başka etkeninin çocuk olduğu görülmektedir. Oğul sahibi olan aileler toplu davetlerde ve toylarda onurlandırılmanın işareti, şekli olan ak otağa kondurulup atlarına ak keçe serip, ak koyun yahnisinden sunulmaktadır” (Koca; Uğurlu 2010: 4). Dirse Han, Han kıızıyla evlidir bu yüzden statü sahibidir. Ama çocuksuzluğu onu bu statüyü kaybetme durumuyla karşı karşıya getirir. Çocuksuz olduğu için de hakarete uğrar. Kam Püre için ise durum farklıdır. O, çocuksuz değildir. Onu sadece erkek evladı yoktur. Kam Püre, Bayındır Han'ın divanındakilere özenir, diğer beylerin oğulları gibi bu divanda onun adını yürüten bir mirasçısının olmasını ister. *“Allah Tala bana beddua etmiştir, beyler tacım tahtım için ağlarım, bir gün olacak düşeceğim, yerimde yurdumda kimse kalmayacak dedi... benim oğlum olsa Han Bayındırın karşısına geçse dursa, hizmet eylese, bende baksam sevinsem, kıvansam, güvensen”* (Ergin 2009: 116). Oğuzlardaki her erkek çocuk alp olup, divana giremez. Statü sahibi olmak için bazıları doğuştan imtiyaz sahibidirler. Bunlar Han veya Kam soyundan gelenlerdir. Soydan akraba olanlardan beklenen şey ise Oğuz töresine uygun “alp” olduklarını kanıtlamalarıdır. Özellikle Han torun-

larının yapması gereken bir tek şey vardır. Alp olduklarını kanıtlamak. Zaten onlar asil bir kan taşıdıkları için bunu yapmaları pek de zor olamayacaktır. Soptan akraba olanlar ya da imtiyazlı beylerin çocukları da “alp” olduklarını kanıtlarlarsa, Bayındır Han'ın divanına girmeye hak kazanacaklardır. Divana girmenin ilk şartı Oğuz töresine uygun bir “alp” olmasıdır. *“Ters Uzamış dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi, aydur: Mere Uşun Koca oğlı bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün kan mı tökdün aç-mı toyurdun yalınçak-mı tonatdun didi. Egrek aydur: Mere Ters Uzamış baş kesüp kan tökmek hüner-midiür didi. Aydur: Beli hünerdür ya!...”* (Ergin 2009: 225).

Evlilik yoluyla bağ kurmak da Türk boylarının destanlarında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bazıları evlilik yoluyla statü kazanırlar. Salur Kazan ve Dirse Han bu yolla bağ kurmuş insanlardır. Dirse Hanın hatunu, eşine “Han babamun güyegüsi” şeklinde hitap eder. Salur Kazan tanıtılırken onun için kullanılan sıfatlardan da onun Bayındır Han'ın güveyisi olduğunu anlaşılır. Padişahlar ve beylerin kızlarıyla evlenerek statü atlama durumu Köroğlu ve keleşleri için de geçerli. Köroğlu ve keleşleri ya padişahın, ya vezirin ya da zengin beylerin kızlarıyla evlenirler. Bu durum Türk boylarına ait destanlarda, kahramanların statü atlama için sıkça başvurdukları bir durumdur.

6. Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul Mücadelesi

Türk boylarına ait destanlarda “oğul” sahip olunması en çok arzula-

nan şeydir. Yani oğul, beklenen ve istenen kişidir. Bir babanın bütün isteği ocağını bırakacağı bir alp oğul sahibi olmaktır. Yetişme sürecinde zaman zaman baba oğul karşı karşıya gelirler. Fuzuli Bayat'a göre; baba-oğul mücadelesinin temelinde, hâkimiyeti elde etme isteği yatmaktadır. Oğul, babayı öldürecek kadar güçlü ve cesurdur. İdeallerini gerçekleştirmek isteyen oğul, babasıyla bile karşı karşıya gelmekten korkmaz (Bayat 2009: 64-67). Oğuz Kağan, Almanbet, Manas ve Köroğlu'nun oğullarıyla karşı karşıya gelmesinde ise hâkimiyet elde etme istediği yatmamaktadır. Oğuz Kağan ve Almanbet dinlerinden dönmek istemedikleri için; Manas, babasının basiretsiz oluşunu kabul etmediği için; Köroğlu ise oğlu Hasan Bey'i tanımadığı için karşı karşıya gelirler. Dede Korkut anlatmalarında Oedipus Kompleksiyle¹ açıklanacak bir durum söz konusu değildir. Bu oğul gayri meşru yollarla dünyaya gelmemiştir, annesiyle uygunsuz bir ilişki yaşamaz, babasının yerine geçmek için de onu öldürmeye çalışmaz. Ne oğul babasını ne de baba oğlunu öldürmez. Bazen bilmeden karşı karşıya gelirler. Sonunda baba ile oğul birbirlerini tanırlar ve savaşmazlar.

Dirse Han'ın oğlunu öldürmeye teşebbüs etmesi; Pay Püre'nin oğlunun önünde baş indiren bezirgânlara kızmasında bir çatışma söz konusu değildir, ihlal edilmiş bir töre vardır. Baba, oğlunun Oğuz töresine uygun bir yiğit olması için uğraşır. O, oğlunu korumak ve onu iyi yetiştirmek için uğraşır. Oğlunun alp olmasından, onur duyar. Kahraman olduğunu kanıtlayan oğul, böylece Oğuz töresinin

kendisinden beklediklerini gerçekleştirmiş olacaktır. Bu anlatmalarda babanın olumsuz bir karakter olarak gösterilmesinin sebebi ise farklıdır. Fuzuli Bayat'ın da belirttiği gibi; "*Kahraman olan oğlun gücünü göstermesi için baba olumsuz kutupta duran bir sembol olarak kullanılmıştır.*" (Bayat 2009: 70). Bu anlatmalarda, oğulun, erdemli ve hünerli olduğunu kanıtlanması için, babasına saygısızlık yapmaması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

7. Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul ve Otorite Kavramı

Dede Korkut, Oğuzların töre kitabıdır. Bu kitapta bireylerin nasıl davranması gerektiği en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Baba ve oğul ilişkisinden hareketle otoritenin sağlanması da anlatılmaktadır. Göçebe-bozkır kültürü töreye dayanır. Törenin ihlal edilmesi ciddi bir sorundur ve mutlaka cezalandırılır. Bayındır Han'a isyan etmek asla hoş görülmez; çünkü Bayındır Han, soylu bir kan taşıdır. O, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Aysun Dursun'un da belirttiği gibi; eski Türklerde Han unvanını ancak, Tanrı'nın kut göndermiş olduğu bir soy taşıyabilir. Bu yüzden hanlık belirli bir aileye verilmiştir. Kendisine Tanrı tarafından kut verilmiş olan ailenin bütün erkek üyeleri aynı kanı taşıdıklarından, hepsi hükümdar olma bakımından eşit konumdadır ve yöneticilik hakkına sahiptir (Dursun 2011: 112). Begil, Bayındır'ın Han'ın divanında hakarete uğrayınca karısına Bayındır Han'a asi olduğunu söyler; fakat "*Begil'in Hatunu şöyle söyler : "Yigidüm big yigüdüm, padişahlar Tanrının kolgesidir, padişahına asi olanun işi rast gelmez."* (Ergin 2009:

218). Böylece Beğil'in asi olmasını engeller. Beğil oğlu Emren de başlangıçta babasının uğradığı hakareti kabul etmese de sonunda o da Bayındır Han'a tabi olur ve divana girmeye hak kazanır. Emren'i asiliği ise onun "alp" olduğunu kanıtlamak için ona verilmiş bir fırsattır. Ama Aruz Koca'nın asiliği, tamamen farklıdır. Bu yüzden de Aruz Koca affedilmez ve ölümle cezalandırılır. Bütün bu anlatmalarda üzerinde durulan şey ise otoriteden asla taviz verilmeyeceğidir.

Boğaç Han anlatmasında ise atanın, törenin bilinmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Boğaç, beylik kazanır; fakat töreyi bilmediğinden babasının kırk yiğidini anmaz olur, babasına ve atalarına farkında olmadan saygısızlık yapar. Dirse Han'ın kırk yiğidi onu babasına şikâyet ederler. Dirse Han da böylesi bir hakareti hoş karşılamaz ve Boğaç'ı öldürmeye karar verir. Oysa ne Dirse Han oğlunu öldürecek kadar kötü bir babadır ne de kırk yiğit içine girebilecek kadar cesur ve hünerli olan bu kırk yiğit, namerttir. Dirse Han ve kırk yiğidi, Boğaç Han'ın alp olduğunu kanıtlaması için feda edilmişlerdir.

Töre tarafından asla affedilmeyecek bir diğer husus ise savaş alanını terk edip yoldaşları yarı yolda bırakmaktır. Kazan Bey, oğlu Uruz'u bıraktığı yerde bulamayınca onun savaş alanını terk edip kaçtığını düşünür ve bunun üzerine onu bulup öldürmeye karar verir; çünkü savaş alanını terk etmenin cezası ölümdür. Bu, ocağın körelmesine sebep olacak, bin bir güçlülükle sahip olunan tek oğul olsa bile değişmeyecektir. Oğuz töresi bu konuda son derece katı kurallara sahiptir.

15. yüzyılda yazıya geçirilen Dede

Korkut Kitabı'ndaki baba-oğul ilişkisini dönemin tarihsel meseleleriyle ilişkilendirmek de mümkündür. Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar daha kuruluşun ilk safhasında yönetimin dışına itilirler. Vezir Amîdu'l-Mülk Küdürî ve Nizâmü'l-Mülk Türkmenleri (Oğuzları) ordudan ve devletin bütün yönetim organlarından uzaklaştırılır. Türkmenler kurdukları devlet için tehlike olarak görülür ve batıdaki düşman üzerine gönderilirler. Bu durum Osmanlı Devleti zamanında da devam eder. Türkmenler ordudan ve devlet yönetiminden uzaklaştırılır ve yerleşik hayat geçmeye zorlanırlar. Bu durum Türkmenlerde devlete karşı küskünlük ve kızgınlığın artmasına sebep olur (Kayhan 2011: 215-224). Beğil'in divanda hakarete uğraması, Gürcistan sınırına yerleşip Bayındır Han'a isyan ettiğini söylemesi, Aruz Koca'nın Kazan Han'ın evinin yağmalanmasına çağırılmaması, Türkmenlerin yönetimden uzaklaşmasının sembolik ifadesi olarak yorumlanabilir. Eski saygınlıklarını kazanma arzusu, yönetime ortak olma "devletli oğul" yetiştirme çabası bağlamında baba ve oğulun vermiş olduğu mücadele büyük bir önem arz etmektedir.

Sonuç

Baba-oğul ilişkisi bağlamında Dede Korkut anlatmaları Oğuzların düşünce dünyasını, geleneklerini, töresini, yönetim şeklini, yaşam biçimini en iyi şekilde yansıtan edebi, sosyal ve kültürel bir eserdir. Babanın görevi, oğlunu toplumsal değerlerden, inançlardan, gelenek ve göreneklerden, ait olduğu toplumun töresinden haberdar etmektir. O, oğlunu eğitir, evlendirir ve otoriteyi sağlar. Böylece devraldığı

mirası genç nesillere aktararak kültürel devamlılığı sağlar. Oğulun görevi ise babasına layık bir evlat olmak, geleneğe, töreye bağlı kalıp ailesinin, babasının ve Oğuz'un namusunu korumaktır. Ayrıca ocağın devamını sağlamak, babasının mirasının tek varisi olduğunu ispatlayarak divanda yer alacak kadar yiğit alp olduğunu, babasına ve içinde yaşadığı topluma kanıtlamaktır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalarda, baba ile oğul arasında bir çatışma söz konusu değildir. Baba, alp bir oğul yetiştirmek için; oğul ise Oğuz töresine uygun bir alp olduğunu kanıtlamak için mücadele eder. Bu bir çatışma değil, baba ile oğulun birlikte verdiği bir var olma mücadelesidir. Bu, Büyük Selçuklulardan itibaren yönetimden ve ordudan uzaklaştırılmış Oğuzların vermiş olduğu bir var olma mücadelesidir. Sonuç olarak, Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalarda, baba-oğul ilişkisi, Oğuz töresini anlatmak, aktarmak ve sonsuz kılmak için simgesel olarak kullanılmıştır.

NOTLAR

- 1 Freud'a göre erkek çocuğun Ödipus'unda çocuk anneye yönelir ve rakibi olduğundan babasını ortadan kaldırmak ister. Nasio'ya göre ise Ödipus Kompleksi, ebeveynler ve çocuklar arasında geçen bir aşk ve nefret hikâyesi değil, gerçekleştirilmesi imkânsız olan ensest bir arzuyu gerçekleştirmeye yönelik çocukça bir teşebbüstür. Bir erkek çocuğu için normal Ödipus anneyi arzulamak ve babaya benzemektir. Erkek Ödipus'unda baba, ideal bir figür gibi sevilir, ondan bir yasakçı ve bir sansürcüymüşçesine çekinilir ve babadan bir rakipmişçesine nefret edilir (Nasio 2012: 15-136).

KAYNAKLAR

Bayat, Fuzuli. "Mitolojik Zıtlık Paradigmasında Baba- Oğul Mücadelesi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, S. 2/6, ss. 65- 70.

- Canatan, Kadir; Ergün Yıldırım. *Aile Sosyolojisi. 4. Baskı*. İstanbul: Açılımkitap, 2013.
- Dursun, Aysun. "Dede Kokut Hikâyelerinde Halk Hukuku." *Turkish Studies*, 2011, ss. 107-122.
- Duymaz, Ali. "Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Toplama Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme." *II. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu. Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 1999, ss. 205-217.
- Ekici, Metin. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük." *Millî Folklor*, 2001, S. 52, ss. 50-59.
- Ergin, Muharrem. Haz. *Dede Korkut Kitabı I. Giriş- Metin- Tıpkıbasım*. 7. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Genç, İlhan vd. Haz. *Dede Korkut Kitabı han'ım hey*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2014.
- Gökay, Orhan Şaik. Haz. *Dem Korkudun Kitabı. 2. Baskı*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 2004.
- Nasio, J. D. *Oedipus Psikanalizin En Önemli Kavramı*. Çev.: Canan Çoşkan. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Karakaş, Rezan. "Dede Korkut Hikâyelerindeki Bey Oğullarının Nitelikleri ve İşlevleri" *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, S. 21, ss. 155-168.
- . "Dede Korkut Hikâyelerinde 'Tutsaklıktan Kurtarma Motifi' ve 'Bey Oğulları' Arasındaki İlişki" *Turkish Studies*, 2013, S. 8, ss. 1867-1879.
- Kayhan, Hüseyin. Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi. *History Studies*, Volume 3/3, 2011, ss. 215-224.
- Koca, Kürşad; Serdar Uğurlu. "Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı" *Akademik Bakış dergisi*, 2010, S. 22, ss. 1- 10.
- Özarlan, Bahadır Bumin. "Dede Korkut Hikâyelerinde Egemenlik Kavramına Ait Unsurlar" *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, S. 35, ss. 101-109.
- Şahin, Veysel. "Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İngesinin Görüntü Seviyeleri." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi. Bahar 2010*, Sayı 29, ss.43-54.